

УДК 376.011.3-051:005.336.5
DOI 10.32999/ksu2312-3206/2019-1-9

РОЛЬ ПРОФЕСІЙНОЇ СВІДОМОСТІ У ПРОФЕСІЙНОМУ СТАНОВЛЕННІ КОРЕКЦІЙНОГО ПЕДАГОГА

Омельченко М.С., к. пед. н.,
доцент кафедри спеціальної педагогіки та інклюзії
Донбаський державний педагогічний університет

Автор наукової статті розглядає особливості розвитку професійної свідомості на етапі професійного становлення корекційного педагога. Особлива увага приділяється факторам психічного напруження, стресу, їхньому впливу на систему професійного цілеутворення, професійно-мотиваційну деформацію та інші аспекти професійної свідомості.

Ключові слова: корекційний педагог, професійна свідомість, професійне становлення, професіоналізм.

Омельченко М.С. РОЛЬ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО СОЗНАНИЯ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ СТАНОВЛЕНИИ КОРРЕКЦИОННОГО ПЕДАГОГА

Автор научной статьи рассматривает особенности развития профессионального сознания на этапе профессионального становления коррекционного педагога. Особое внимание уделяется факторам психического напряжения, стресса, их влиянию на систему целеобразования, профессионально-мотивационную деформацию и другие аспекты профессионального сознания.

Ключевые слова: коррекционный педагог, профессиональное сознание, профессиональное становление, профессионализм.

Omelchenko M.S. THE ROLE OF PROFESSIONAL CONSCIOUSNESS IN THE PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF THE CORRECTIONAL TEACHER

The dynamic and contradictory educational realities of today have substantially changed the requirements for a teacher as a professional. Due to the theory and practice of pedagogical activity of the correctional teacher the problem of predicting the success of the activity in the new conditions is acutely presented, and for psychological science – the identification and study of psychological factors that determine the effectiveness of the professional activity and the peculiarities of the functioning of the individual in the changing environment.

Problems of raising the level of pedagogical professionalism are actively being developed in the modern psychological science of Ukraine and abroad (K. Babak, V. Zhelanova, O. Kravtsev, E. Lopanova, N. Yu. Maliy, etc.). Problems of professional development of correctional teachers in their research concerned O. Gonjeev, S. Mironova, V. Sinyov, O. Khokhlin and others.

An indicative period for identifying the dynamics and quality of the components of the professional consciousness of the correctional teacher is the adaptation stage of his professional activity. The main content of the period of professional adaptation of the correctional teacher is the adaptation of the subject to the real conditions of professional activity.

The leading psychological factors that determine the specifics of the adaptation period are the state of mental stress and stress, which is a natural consequence of the inconsistency of the teacher's capabilities and real professional requirements.

In the context of the formation of the professional consciousness of the correctional teacher, the process of professional goal-formation is particularly interesting, which provides the activity of meaning and directs it.

Mental tension in the process of professionalization of correctional teacher occurs, as a rule, when professional abilities do not meet professional requirements or when the subject of professional activity has not completely passed the period of adaptation.

At the present stage, the unexplored question remains that meaningful changes take place in the components of the professional consciousness of the correctional teacher in a state of mental stress. It is logical to assume that regardless of what led to failure in the implementation of the planned professional activity, in the state of mental stress, the components of the professional consciousness of the correctional teacher will change on the basis of emotional regulation and will be directed from achieving a professional motive-goal to achieve personal motives.

Key words: correctional teacher, professional consciousness, professional formation, professionalism.

Постановка проблеми. Розвиток професійної діяльності є потужним фактором вдосконалення зв'язків суб'єкта із соціальним та предметним оточенням, які визначають специфіку його професії. Все це сприяє розвитку професійної свідомості особистості, яка з часом, як правило, стає все більш диференційованою та відповідною професійним вимогам.

Успішність і результативність професійної діяльності визначається якісною

характеристикою змістових компонентів професійної свідомості, яка, відповідно, формується разом із опануванням особистістю професійною діяльністю [4, с. 26].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У психології завжди актуальними є пошуки шляхів дослідження особливостей змісту індивідуального сприйняття фахівцями навколишнього світу, які за своєю суттю являють собою професійну свідомість.

Автори психологічних праць Г. Акопов, В. Аллахвердов, Н. Кучеровська, В. Єрмоліна, В. Зінченко зазначали, що в основу змісту професійної свідомості покладено відображення об'єктивних характеристик професійної діяльності, професійної спільноти, професійного розвитку у формі чуттєвих образів, значення, особистісного смислу у свідомості людини.

Низка вчених зауважує, що професійна свідомість є результатом професійного самовизначення особистості й визначає усвідомлену спрямованість особистості, яка реалізується у практичній взаємодії фахівця з навколишнім оточенням [8]. При цьому відомо, що особистісна сфера є ширшою за професійну, вона полягає в основі «професійного», визначає його початок, хід та закінчення (А. Маркова).

Тривалий час психологи намагаються встановити механізм зв'язку професійної свідомості із ступенем професіоналізму суб'єкта професійної діяльності. Так, у структурі професійної діяльності корекційного педагога гостро постає необхідність виявлення своєрідності розвитку професійної свідомості, її прямий зв'язок із планомірним професійним становленням, підвищенням професійних результатів та досягненням професійно важливих цілей.

Мета статті – проаналізувати фактори розвитку професійної свідомості; визначити їхню роль у професійному становленні корекційного педагога.

Виклад основного матеріалу дослідження. Корекційний педагог – це фахівець, який має спеціальну вищу педагогічну освіту і працює з дітьми з обмеженими можливостями здоров'я.

Корекційно-педагогічна діяльність є невіддільною частиною і складником педагогічного процесу як динамічної педагогічної системи, як спеціально організованої, цілеспрямованої взаємодії педагогів і вихованців, націленої на вирішення корекційно-розвивальних і освітніх завдань. Результативність корекційно-педагогічної діяльності цілком залежить від ступеня професіоналізму корекційного педагога.

Професіоналізм суб'єкта професійної діяльності визначається тим, наскільки ефективно він працює, досягає майстерності, здатний аналізувати проблеми у сфері власної діяльності та за її межами і, що головне, наскільки добре диференційована та розвинута його професійна свідомість. Разом із тим труднощі у просуненні ліній професійної майстерності більшою мірою виникають у суб'єктів з низьким рівнем професійної свідомості. Таким чином,

ускладнення професійної структури особистості та зрілість професійної свідомості є важливим критерієм розвитку професіоналізму [7, с. 107].

Професіоналізм людини передбачає досягнення нею високих результатів, високу продуктивність праці, а також обов'язкову наявність відповідних психологічних компонент – внутрішнє ставлення людини до праці, стан її психічних якостей. У структурі професіоналізму прийнято виділяти такі етапи (А. Маркова): допрофесіоналізм; професіоналізм; суперпрофесіоналізм (вищий професіоналізм); непрофесіоналізм (псевдопрофесіоналізм); післяпрофесіоналізм.

Етап допрофесіоналізму (у деяких авторів стадія адепта), як правило, відповідає періоду професійної підготовки майбутнього фахівця. Людина виконує певну роботу у межах навчально-практичної діяльності, але як дилетант ще повною мірою не володіє нормами й правилами професії, отже, не може досягти у праці високих показників. Цей період у нормі має обмежитися етапом професійного навчання особистості, але у деяких працівників зберігається тривалий час.

Професіоналізм охоплює досить тривалий проміжок професійного життя людини (у середньому 15 років стажу). У цей період людина послідовно оволодіває якостями професіонала, засвоює норми та правила професії спершу за зразком, а потім за інструкцією, під час виконання трудових дій. Працівник повною мірою оволодіває спеціальністю, набуває кваліфікації. Людина в мірі розвитку мотиваційної сфери все більш усвідомлено обирає професійні цілі, що перетворює її роботу на вільну самостійну працю. Набуваючи професійні знання, вміння та навички, працівник починає досягати досить високих результатів, усвідомлювати себе у професії, самоактуалізовуватися, розвиватися у професійному плані. Саме у період професіоналізму людина стає повноцінним суб'єктом праці, іншими словами професіоналом.

Суперпрофесіоналізм (вищий професіоналізм). У цей період професіональна діяльність особистості сягає свого апогею і характеризується найвищими досягненнями і творчими успіхами. Із професіонала працівник перетворюється на творця, новатора, професіонала високої кваліфікації. Саме на цьому рівні професіоналізму здійснюється внесок людини у прогрес суспільства, та досягти його вдається далеко не всім. Здебільшого на рівні суперпрофесіонала особистість оволодіває суміжними професіями і стає професіоналом-універсалом.

Непрофесіоналізм (псевдопрофесіоналізм), як і рівень допрофесіоналізму, характеризується відсутністю необхідних професійних знань, умінь та навичок, але, на відміну від нього, говорить про певні деформації у професійній діяльності людини. Зовні працівник може бути активним і захопленим, але його праця відрізняється при цьому неефективністю, невідповідністю професійним вимогам, і, головне, відсутністю професіоналізму.

Рівень післяпрофесіоналізму характеризується тим, що цей рівень з індивідуальними особливостями проходять усі працівники, які досягли пенсійного віку. На цьому етапі людина може бути просто «професіоналом у минулому», а може залишитися бажаним радником, наставником, чий професійний досвід високо цінується молодим поколінням фахівців. Таким чином, межі професіоналізму можуть розширюватися [3].

Описані стадії не мають чітких меж, вирастають одна із одної й онтологічно нероздільні. Їхня динаміка виражає і цикл становлення професіоналізму корекційного педагога, який за безперервної взаємодії із компонентами професійної свідомості (гносеологічною, рефлексивною, аксіологічною, мотиваційною, емоційною) та життєдіяльності особистості щоразу відтворюється на змінній основі та набуває форми спіралі.

З огляду на пряму залежність розвитку професійної свідомості від рівня професіоналізму, можна зазначити, що найбільш показовим періодом для виявлення динаміки та якості розвитку компонент професійної свідомості корекційного педагога є адаптаційний період його професійної діяльності. Як уже було зазначено, такий етап у середньому триває близько 3–5 років стажу, однак у деяких випадках може затягуватися на тривалий період і протікати досить тяжко.

Провідними психологічними факторами, що визначають специфіку адаптаційного періоду, вважають стан психічної напруженості та стресу, який є природною закономірністю результату неузгодженості можливостей педагога та реальних професійних вимог [1].

У змісті формування професійної свідомості корекційного педагога особливо цікавим є процес професійного цілеутворення, який надає діяльності смислу та спрямовує її. При цьому слід враховувати і різні психічні стани, зокрема психічну напруженість молодих корекційних педагогів.

У низці досліджень було доведено суттєвий вплив психічних станів на професійну

діяльність суб'єктів за рахунок змін протікання окремих психічних процесів, мотивації і, головне, процесу реалізації діяльності. У цих дослідженнях прямо доводиться, що під впливом психічних станів відбуваються зміни у професійних цілях суб'єкта професійної діяльності. Проте самі механізми формування цілей, їхня динаміка та реалізація у різних станах розкриті не повністю. Це зумовлено, мабуть, тим, що наразі є не досить вивченими закономірності виникнення, розвитку та трансформації психологічної реальності, яка більшою мірою феноменологічно, а не науково, визначається як психічний стан.

Необхідність врахування динаміки постановки цілей у стані психічної напруженості у контексті проблеми розвитку професійної свідомості корекційного педагога зумовлена забезпеченням її індивідуальної орієнтованості на основі виявлення закономірностей трансформацій професійної діяльності залежно від станів професійної напруженості. Окрім цього, все це попереджує суб'єктів професійної діяльності про можливі, часто невідконтрольні зміни діяльності в адаптаційний період, що підвищує довільність і контрольованість процесів, готує до саморегуляції у суб'єктивно напруженій професійній обстановці [2].

Розвиток професійної свідомості корекційного педагога перебуває у прямій залежності від формування професійних цілей, являє собою поліфункціональний процес, який утруднює його аналіз, особливо професійно-мотиваційної компоненти. З одного боку, від мотивації залежить, як саме будуть використані різні функціональні можливості корекційного педагога, з іншого – мотиви, як правило, є прихованими від самоспоглядання. На відміну від професійних цілей, професійні мотиви не усвідомлюються суб'єктом професійної діяльності [6].

Виходить, що, здійснюючи професійні дії, корекційний педагог може й не усвідомлювати їхній зв'язок з мотивом, лише у емоціях, які з'являються у процесі його діяльності, він може побачити зв'язок дії з предметом потреби, наближення до нього або віддалення. Психічна напруга у процесі професіоналізації корекційного педагога виникає, як правило, тоді, коли професійні можливості не відповідають професійним вимогам або коли суб'єкт професійної діяльності повністю не пройшов період адаптації, що, своєю чергою, підсилюють необхідність знань особливостей поведінки та постановки цілей у такому стані.

В адаптаційний період професійної діяльності корекційного педагога у стані

психічної напруженості закономірно виникатимуть ситуації підвищення значущості деяких професійних мотивів порівняно із ситуацією попереднього планування діяльності. Окрім цього, на етапі попереднього планування домінують свідомі форми планування професійної діяльності, а у стані напруженості часто пріоритет регуляції діяльності переходить на емоційні механізми, що буде позначатися на актуальній мотивації й, відповідно, на реалізації системи цілей з боку змісту та часу [2].

Актуалізація тієї чи іншої форми психічного напруження залежить як від забезпечення професійної діяльності з боку мотивації, протиріччя якої загострюються в ситуаціях загрози авторитету, самооцінці фахівця, іноді його нервово-психічному стану, так і з боку психологічних ресурсів суб'єкта, які полягають в основі побудови ефективної професійної діяльності [2].

Особливу роль відіграє ситуація засвоєння цілі суб'єктом, який перебуває у стані оперативного покою за умови попереднього планування майбутньої діяльності. Для процесу прийняття професійної цілі, яка задається через зовнішню вимогу (проведення заняття відповідно до освітньої програми), типовим є те, що відбувається не лише пов'язування цієї цілі з одним чи кількома професійними мотивами; така ціль стає підціллю стосовно усвідомленої цілі корекційного педагога, що співвідноситься з певною важливою потребою прагматичного характеру і тому є мотивом-ціллю (оцінка з боку керівництва, прагнення сформулювати у дітей знання та навички тощо). В іншому разі мету не треба було б ставити, її б поставив перед собою сам корекційний педагог перед початком діяльності.

Окрім професійної свідомості корекційного педагога, є інші психологічні змісти, які не усвідомлюються або усвідомлюються частково залежно від рівня розвитку професійно-рефлексивної компоненти професійної свідомості. Вони проявляються у полімотивованості професійної діяльності як ті, що одночасно трапляються у кожному професійно-діяльнісному акті ставлення корекційного педагога до соціального оточення, самого себе та ін., але у раціональному плануванні діяльності за наявної системи професійної підготовки не враховуються ним. Тому на рівні професійної свідомості діяльність виявляється спланованою на рівні прагматичної мотивації.

У центрі професійних відносин корекційного педагога перебуває також його ставлення до самого себе (професійно-рефлексивна компонента), інші вже опосередковані цим ставленням або є

факторами його формування. Вже давно експериментально доведено, що результати, яких прагнуть досліджувані, викликають почуття незадоволеності, які свідчать про те, що діяльність спонукали мотиви, яких не досягнуто у процесі реалізації цілей (О. Леонтьєв).

Реальний прояв неусвідомленої мотивації виявляється у динаміці рівня домагань, у так званому цільовому відношенні. Фахівці, зорієнтовані на успіх, обирають цілі, розташовані вище їх наявного результату. Ті, хто стурбований можливою невдачею, намічають цілі в екстремальних зонах. Таким чином, рівень домагань розглядається як репрезент мотивації досягнення [4].

Типовими у попередньому професійному плануванні є превалювання раціонального компонента мислення і професійного плану, який у результаті виявляється складеним відповідно до прагматичної цілі. У складних умовах професійної діяльності помилки планування, тиск часу, недостатність психологічних ресурсів або інших необхідних моментів роботи призводить до неузгодженості між образом професійної цілі та образом реального результату, що сприймається суб'єктом як помилка, невдача. Якщо такі варіанти заплановані, то корекційний педагог намагатиметься впоратися із професійним завданням до вичерпання всіх можливих рішень, перебудовуючи діяльність відповідно до уявлень про шляхи досягнення професійних цілей. Коли такі варіанти не призводять до успіху або взагалі відсутні у корекційного педагога, то з'являється завдання пошуку шляхів рішення.

Варто відзначити, що у корекційно-педагогічній діяльності необхідність пошуку варіантів у виникненні невдач є небажаною і навіть етично неможливою обставиною через появу небажаних виховних і навчальних ефектів. Таким чином, коректування слід вносити у саму систему професійних цілей, змінити їх або узгодити відповідно до нових професійних умов.

У зв'язку з тим, що професійна діяльність мотивована двобічно – прагматично та особистісно, операційна форма напруження, характерна для емоційно нейтральних ситуацій професійного планування або самої праці, закономірно замінюється у складній ситуації її емоційною формою або підвищується рівень емоційного напруження, яке утворилося на попередньому етапі за рахунок того, що суб'єкту презентується невдача відповідно до особистісної мотивації.

Вплив емоційного фактора на динаміку професійних цілей свідчить, що позитивний емоційний процес може сприяти

стабілізації системи цілей, діючи як емоційне підкріплення адекватного плану, але може й викликати збиття цілей за рахунок порушення функціонування психічних процесів, які лежать в основі оцінки результатів професійної діяльності й власне її реалізації.

Висновки з проведеного дослідження.

На сучасному етапі залишається невивченим питання: які змістовні зміни відбуваються у компонентах професійної свідомості корекційного педагога у стані психічного напруження. Логічно припустити, що незалежно від того, що викликало невдачу у реалізації запланованої професійної діяльності, у стані психічного напруження компоненти професійної свідомості корекційного педагога змінюватимуться на основі емоційної регуляції і спрямовуватимуться з досягнення професійного мотиву-цілі на досягнення особистісних мотивів.

Варто очікувати, що така переорієнтація залежатиме від інтенсивності емоційного процесу й низки емоційних особливостей. Зростання інтенсивності емоційного процесу має сприяти переорієнтації, а індивідуальні особливості (тип нервової системи, характер, рівень волевої саморегуляції, рівень творчості, орієнтація на успіх або запобігання невдачі, орієнтація на референтну групу та ін.) можуть сприяти переорієнтації і так само стримувати, стабілізувати вплив на систему цілей.

У контексті цієї проблеми актуальним постає вивчення рівня розвитку компонент професійної свідомості корекційних педагогів у період професійної підготовки (магістранти педагогічних вишів) та в адаптаційний період (перші п'ять років стажу); виявлення впливу стану напруження на

функціонування компонент професійної свідомості та зв'язку з індивідуальними особливостями досліджуваних; вивчення впливу рівня розвитку професійної свідомості на успішність професійної діяльності; визначення закономірностей психологічного забезпечення функціонування компонент професійної свідомості корекційного педагога.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дубчак Г.М. Психологічні основи професійної стресостійкості майбутніх фахівців : монографія. Київ : Талком, 2017. 320 с.
2. Захарова Л.Н. Психическая напряженность и прогнозирование профессиональной успешности в экстремальных условиях деятельности. *Психологические механизмы регуляции поведения и оптимизация трудовой и учебной деятельности* / под ред. Г.С. Шляхтина. Горький, 1987. С. 12–22.
3. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения. Москва : Академия, 2004. 304 с.
4. Меднікова Г.І. Дослідження самооцінки та рівня домагань особистості як динамічної системи. *Вісник Харківського державного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Серія «Психологія»*. Харків : ХДПУ, 2001. Вип. 7. С. 122–126.
5. Слободчиков В.И., Исаев Е.И. Психология человека: введение в психологию субъективности : учебное пособие. Москва : Изд-во ПСТГУ, 2013. 360 с.
6. Становських З.Л. Мотиваційно-сміслові детермінанти саморегуляції професійної діяльності педагогів : методичний посібник. Кіровоград : Імекс, 2014. 166 с.
7. Цвык В.А. Профессиональное сознание личности: понятие и структура. *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия «Философия»*. 2004. № 1(10–11). С. 104–115.
8. Шевченко Н.Ф. Професійна свідомість практичного психолога: структура та специфіка функціонування. *Психологія і суспільство*. Тернопіль, 2009. № 4. С. 167–180.